

MOSHE GAMMER, *Muslim Resistance to the Tsar (Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan)*, Frank Cass Co., Ltd., (Londra 1994), XXIII-452 s. [12 resm+22 hart] (Çara Müslüman Direnişi - Şamil ve Çeçenistan ile Dağıstan'ın İşgali)

Tel Aviv Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Moshe Gammer'in bu eseri Londra Üniversitesi Ekonomi ve Siyasi Bilimler Okulu'nda (London School of Economics and Political Science) savunduğu doktora tezidir. Dr. Gammer Batı dünyasının bilimsel geleneğine sadık kalarak ve Doğu'nun da alçakgönüllülüğünü ihmal etmeyerek bu çalışması esnasında kendisine en ufak dahi olsa maddi veya manevî yardımda bulunan her şahıs ve kuruluşa teşekkür etmeyi ihmal etmemiş ve bu davranışı ile bazılarının düşündüğü gibi bilimsel şahsiyetinden bir şey kaybetmemiş, tersine çok yücelmiştir.

Eser XXIII sayfa giriş (içindekiler, resim ve haritaların listesi, teşekkür, transliterasyon ile takvimlerin izahı, önsöz ve kronoloji); 295 sayfa metin; 137 sayfa (s. 296-433) dipnotlar; 2 sayfa arşiv malzemeleri ve yayınlanmamış kaynaklar; 7 sayfa (s. 436-442) sözlükçe ve 9 sayfalık indeks-ten yani 475 sayfadan müteşekkil çok hacimli bir eserdir. Burada yadargayacağımız bir husus belki de ayrıca bibliyografyanın verilmemiş olmasıdır.

Kuzey Kafkasya toplulukları ile çok yakın tarihi ilişkimiz olmasına ve hatta Kuzey Kafkasya'nın Ruslara direnişinin destam sembolüne dönmüş olan Şeyh Şamil'e sehven Türk dememize rağmen ülkemizde maalesef bu konuda ilmi araştırmalara rastlamıyoruz. Yüksek Lisans öğrencimiz Hülya Hoşkan'ın tespitine göre, son 40 yılda Türkiye'de Şeyh Şamil ve onun mücadelesi ile ilgili ancak 5-6 eser yayınlanmış olup, bunlar da bizim anladığımız anlamda bilimsel eserler değildir. Bu konuyla ilgili tek mühim eser ise S. Özden tarafından Türkçemize kazandırılan J. F. Baddley'nin (*Rusların Kafkasyayı İstilas ve Şeyh Şamil*, İstanbul 1989) eseridir. İşte bu gerçek gözönünde tutulduğunda Dr. Gammer'in eserinin Kuzey Kafkasya ve Şeyh Şamil'in mücadelesi hakkında bilimsel boşluğumuzu doldurmada ne kadar mühim yer alabileceği ortaya çıkmaktadır.

Yazar bu eserini hazırlarken Avusturya, İngiltere, Almanya arşivlerini taramakla yetinmemiş, konuyla ilgili özel arşivlere girmiş, bu konuyla ilgili yayınlanmamış 4-5 doktora eserini incelemiş, bunlara ilaveten Rusça, İngilizce ve Türkçe eserlerden yararlanmış, ayrıca bazı Gürcü, Fars ve Urdu kaynaklarını da gözden geçirmiştir. (s. 434 vd.).

Dr. Gammer eserine Kafkasya'ya Rusların ne şekilde yerleşmeye başladıklarını izahla işe başlamış. İlk olarak Rus Kozakların (akıncı grupların) Kuzey Kafkasya'ya yerleştirilmesine Kabardaların 14 yıl süren (1765-1779) mücadeleye karşılık verdiklerini (s. 2), ancak 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya ile Türkiye arasında Kuban Nehri sınır olarak belirlenince, Osmanlıların bu bölgedeki etkinliklerinin azalması üzerine Rusya'nın 8 yıl süreyle bir yandan Kırım'ı işgal için planlar geliştirirken, diğer yandan da Kuzey Kafkasya'yı ihmal etmediğini, bu dönem içinde Kuban boyunda ve Laba'da Yekaterinograd, Georgievsk ve Stavropol ka-

* H. Hoşkan, XX. yy'da Türkiye'de Kuzey Kafkasya Toplulukları ile İlgili Yayınlar Tarihi, Etnik, Kültürel, Kimlik (M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994) s. 93-94.

lelerini inşa ederek bu bölgeyi de işgal için ön hazırlıklarını tamamladıklarını izah eden yazar, Rusların daha sonra 1783'te Suvarov komutasındaki güçleriyle Nogay göçerlerini feci bir şekilde kılıçtan geçirerek, Kuban bölgesini Rus kolonizasyonuna nasıl açtıklarını izah ediyor. Aynı yılda ele geçen Kırım'da uygulanan politikalar da Kırım Tatarlarının korku içinde ülkelerini onbinlerce olarak terke mecbur etmişti (s. 3). Zaten Şamil'in direnci kırılıp Kafkasya'da Rus hâkimiyeti tam anlamda yerleşince Kafkasya halklarının başına gelen de aynı şey oldu.

Dr. Gammer okuyucusuna bu karmaşık bölgenin etnik yapısını izah etmeyi de gerekli bulmuş ve "...Kafkasya dünyanın etnik ve dil farklılıkları yönünden en karışık bölgesidir. Otuzun üzerinde etno-linguistik grup mevcut olup, bazıları tek bir köye sıkışmış durumdadır. En mühim dördü Avar, Dargin, Laks ve Lezgin'dir..." diyerek, bu toplulukların dağılımını gösterdiği haritasında aşağıdaki 22 ana etnik grubu da sıralamıştır:

1- Avar; 2- Andi (Ahvah, Bakgusal, Botlih, Godoberi, Hamalal'lar dahil); 3-Dido (Bejeta, Hvarşi, Ginuh, Kunzal'lar dahil), 4-Laks; 5-Dargin (Kubaçi'ler dahil); 6-Kaytak; 7-Tabasaran; 8-Agul; 9-Rutul; 10-Tsahur; 11-Lezgin; 12-Şah dağ halkları (Cek, Kriz, Haput, Buduh, Haynalug'lar)0; 13-Udin; 14-Tat (Dağ Yahudileri dahil); 15-Azeri; 16-Gürcü (T'uş, Pshav, Hevsur'lar dahil); 17-Osset; 18-Kabardin; 19-İnguş; 20-Çeçen; 21-Kumuk; 22-Kozak (Rus Kazaçiler) (Bkz. s. 18-19).

Ruslara karşı direncin en mühim faktörlerinden biri olarak gördüğü sufizm hareketinde yazar, Nakşibendiliği en önde gelen tarikat olarak yorumlamaktadır. Yazarın ifadesine göre, Ebu Yakup El-Hamadani (ölm. 1140) tarafından kurulan, ancak buna son şekli veren Muhammed Bahaeddin El-Nakşibendi'nin (1318-1389) adıyla anılan Nakşibendilik Orta Asya'dan bütün dünyaya, Hindistan'a, oradan Orta Doğu'ya ve buradan da çok geç dönemlerde Kafkasya'ya yayılmıştı. Yerel geleneklere göre ilk Nakşibendi lideri Şeyh Mansur idi ve "Kafir Ruslara karşı cihadi örgütleyen" ilk şahısı (s. 39).

Dr. Gammer bundan sonra eserini Ruslarla silahlı mücadeleye girişen imamlara tahsis etmiş. "İlk İmam" diye adlandırdığı Gazi Muhammed İbn İsmail El-Gimravı El-Dağıstanî (Rus kaynaklarında Kadı Molla) (s. 49-59), "İkinci İmam" Hamza Bek İbn Ali İskender Bek El-Hutsali (Gamzat Bek) (s. 60-65)'ten sonra eser esas konusu olan "Üçüncü İmam" Şeyh Şamil ve onun mücadelelerine ayrılmıştır (s. 66-295).

Eserin bu son kısmında Rusların kullandıkları askerî ve siyasi taktikler, Dağlıların buna karşı direnci kendi aralarındaki iç mücadele vb. akıcı bir üslupla sistemli olarak açıklanmaktadır.

Eserin son kısımlarında Şeyh Şamil'in Osmanlılarla ilişkilerine de yer verilmektedir. Bu kısmın bizim arşiv malzemeleri ile zenginleştirilmesi ise belki zor, fakat gerekli olacaktır. Dr. Gammer eserinde Dağıstanlılar ve Çeçenlerin Osmanlılarla güçlü tarihi bağlarının olduğu Şamil'in bir subayına söylediği şu sözlerden de anlaşılmaktadır, diyerek Şamil'in bu konudaki görüşünü aksettirmektedir:

"Bu dünyada tek bir padişah var, o da Osmanlı sultanıdır; semada ise tek bir Tanrı var, o da Allah'tır" (s. 257). Yazarın ifadesine göre, Şamil'in Osmanlılardan ilk yardım talebi 1839 yılına dayanmaktadır. Bundan sonra Şamil 1840'lar ile 1850'lerde çeşitli taleplerde bulunmuşsa da hiçbirini arzuladığı şekilde cevaplandırılmamıştır. Bu da Şamil'in Osmanlılara kızmasına vesile olmuş ve hatta bir esir Rus subayına aşağıdaki sözleri sarfetmiştir:

"Sen Sultan'ın İslam'ın kurallarına tam riayet ettiğini ve Türklerin gerçek Müslümanlar olduğuna inanıyor musun? Onlar gavurlardan da beter. Şayet elimе geçerlerse ben Sultan dahil

hepsini 24 parçaya bölerdim. O bizim dindaş olduğumuzu, Allah ve iman aşkına Ruslarla mücadele ettiğimizi görüyor. Buna rağmen neden bize yardım etmiyor?" (s. 258). Bu acı ile söylenen sözlerle rağmen Şamil Osmanlı sultanına hürmetini yitirmemiş ve gene de ümidini koparmamıştı. 1853 yılının Martı'nda Şamil Osmanlı Sultanı Abdülmecit'e yazdığı bir mektupta ne kadar zor durumda olduğunu ve ümitsizlik içine düştüğünü de aşağıdaki şu ifadelerle belirtmişti:

"Kerim ve Ulu Halife!

Biz kullarınız çok uzun zamandan beri inancın düşmanları ile mücadele ettik, gücümüzü kaybettik. Ayrıca biz kullarınız yıllarca o denli zorluklara katlanarak mücadele ettik ki, artık düşmana karşı kendimizi yeniden tehzil edecek gücümüz kalmadı. Her şeyden mahrum ve feci bir durumdayız." (s. 267).

Dr. Gammer Şamil'e vurulan en büyük darbenin Yeni Dargıya mevkiindeki mağlubiyet olduğunu belirterek, bunun Şamil'in morali üzerine çok kötü tesir ettiğini ve son defa olarak İstanbul'a elçisini yolladığını, yardım gelmediği takdirde bu kanlı savaşı durdurmak için teslim olacağını belirttiğini yazıyor (s. 283 ve 285). Bundan sonraki gelişmeler ise aşağıdaki satırlarla ifade ediliyor: Ağustos 1859'da Dağlıların direnişi kırıldı. Şamil 400 kişi ile Gunip Dağı'na kaçtı, ancak 21 Ağustos'ta Rus ordusu dağı kuşatınca başka çıkış yolu bulamayan Şamil yanındaki çocuk, kadın-kızların hayatını kurtarmak için General Beriatinski'ye teslim olmak zorunda kaldı. (s. 286) Şamil Gunip'ten St. Petersburg'a II. Aleksandr'ın yanına götürüldü. Daha sonra ailesi ile birlikte Moskova'dan 150 km. güneybatıdaki Kaluga'ya sürgüne yollandı. Ancak 1866'da Kiev'e, 1868'de ise hacca gitmesine izin verildi. 1871'de de Medine'de öldü ve burada gömüldü. Böylece bir efsane sona ermiş oldu. Hayatta kalan üç oğlundan Gazi Muhammed Osmanlı paşası oldu ve 1877-78 yılında Kafkasya gönüllülerine komuta etti. Ortanca oğlu Muhammed Şafi ise Rus generali oldu. En küçük oğlu Kâmil'in oğlu yani torunu Said Şamil ise dedesi gibi Dağıstan'da 1920'de Ruslara karşı silahlı mücadeleye katıldı (s. 294).

Dr. Gammer eserinin sonunda, Şamil'in uzun yıllar bu yörede süren hâkimiyeti ve mücadelesi bugünkü Çeçenistan ve Dağıstan'ın şekillenmesinde mühim rol oynamıştır ve ayrıca Şamil'in mücadelesi bu yörelerde sufi tayfaların sosyal, ekonomik, politik ve günlük hayatta etkilerinin hala devam etmesine neden olmuştur, şeklinde bir yorum yapmaktadır.

İngilizce yayınlanan bu değerli eserin Türkçe'ye kazandırılması bize Kuzey Kafkasya tarihinin bu çok mühim dönemini ve o yörelerin halklarını daha iyi anlamamıza, bir hayli bilmediğimiz hususları öğrenmemize hizmet edeceği şüphesizdir. Burada ise bize Dr. Moshe Gammer'i bu döneme bilimsel bir ışık tuttuğu için candan kutlamak kalıyor.

NADİR DEVLET

